

Un pont sobre el temps: identitats antigues i identitats modernes dels Balcans centrals

IGOR BOGDANOVIĆ
Universitat Autònoma de Barcelona

Un dels tres objectius principals de la Constitució europea que fou signada a Roma ara fa exactament cinc anys (29 d'octubre de 2004) és «potenciar el sentiment de pertinença europea dels ciutadans i ciutadanes dels estats membre». Les institucions de la Unió Europea ja fa temps que funcionen. L'aparell burocràtic comú s'ha instal·lat als estats membre al costat de les burocràcies pròpies. El tractat de la unificació de l'espai universitari s'implementa, la moneda única competeix en el mercat internacional de divises i la majoria de persones ha deixat de comptar les seves despeses en lires, pessetes, francs, marcs, zlotys etc., però no ha substituït la seva identitat per l'europea. Podem parafrasejar la famosa frase de Massimo d'Azeglio referent a la unificació política d'Itàlia: «Hem fet Europa, ara hem de fer els europeus.» La pretensió de crear una cohesió social que ha d'avaluar la unitat política en una vasta regió geogràfica com és Europa, no pot prosperar sense l'arrelament d'un sentiment de comunitat dels seus habitants, sense la creació d'una identitat integradora. Aquest projecte, d'altra banda, no pot prosperar sense l'abandonament dels antics principis i interessos geopolítics que tradicionalment dirigeixen les relacions hermètiques entre els diferents estats nacionals. Mostres clares que la feina de «fer els europeus» encara està per fer són, per exemple, la molt baixa participació de la ciutadania en les eleccions al Parlament Europeu, la dificultat amb què es troba la ratificació de la Constitució europea en alguns dels estats membre i el creixent euroescepticisme, entre d'altres. En el projecte d'invençió dels europeus, els i les qui creen les polítiques comunes inevitablement han de tractar problemes derivats de la diversitat nacional, cultural i lingüística i enfrontar-se als particularismes nacionals, disposats a preservar el passat constitutiu de la seva pròpia identitat.

El problema de la creació d'una nova identitat europea és que la imaginació de la identitat col·lectiva habitualment està constituïda per la memòria (Anderson, 1991) i no per l'anticipació d'un futur hipotètic. En l'Europa dels segles XIX i XX es va desenvolupar l'arqueologia com a ciència que tenia el rol de proveir de passat els nacionalismes. La disciplina centrà la seva atenció en els particularismes de les cultures del passat, en els trets que distingeixen culturalment (i segons la lectura habitual en l'arqueologia tradicional, ètnicament) els diferents territoris i en el seguiment del «desenvolupament» d'aquestes identitats. Buscant un sentit per a l'arqueologia en les noves condicions, alguns arqueòlegs europeus, com per exemple Kristian Kristiansen, s'apunten a l'euroentusiasme i es mobilitzen per una identitat europea de l'arqueologia. Per descomptat, aquesta nova arqueologia tindria el rol de sempre: «assegurar que la història i l'arqueologia tinguin un rol constructiu i crític en la formació de la nova identitat europea, fonamentada tant per tradicions nacionals com per tradicions europees comunes» (Kristiansen, 1990, p. 828). Segons aquest autor, la cohesió europea es podrà assolir amb la fusió de les històries nacionals dins un marc pròpiament europeu. L'arqueologia ha d'enfocar el seu interès vers els problemes que facilitin que la diversitat es pugui integrar i construir així les bases «mítiques» d'una nova vella identitat col·lectiva. És clar, a l'altra banda d'aquesta identitat europea de l'arqueologia existeix «l'altre»: l'arqueologia de la pròpia Europa central que es resisteix a acceptar el marc teòric «modern» i, per tant, europeu. Aquest rebuig, en paraules de Kristiansen, «es vincula no tan sols a l'endarreriment de l'arqueologia en aquesta regió, sinó també al marc nacional i ètnic en el qual continua operant (la recerca dels eslaus, dels germànics, dels gals, etc. predomina)» (Kristiansen, 1990, p. 828). Un bon punt de partida per a la cerca de la cohesió i de la identitat comuna amb aquesta mateixa Europa central!

En aquest «altre» dibuixat per Kristiansen podem també reconèixer amb facilitat l'arqueologia que es practica als països exiugoslaus, que sempre ha mantingut lligams estrets amb l'arqueologia centreeuropea. Els països d'aquesta regió balcànica estan fent cua a la porta d'entrada a la Unió Europea, mentre es recuperen de les ferides de la guerra per les noves fronteres nacionals que va tenir lloc a la darrera dècada del segle XX, i amb l'esperança que aquesta adhesió solucionarà almenys algun dels nombrosos problemes amb què es troben diàriament. Però, abans de l'acceptació d'una nova identitat europea, els pobles de l'antiga Iugoslàvia volen aconseguir la seva plena afirmació nacional. Les identitats modernes dels habitants dels Balcans centrals i occidentals estan fonamentades en l'exclusió i en un fort arrelament en el passat, i després d'un període llarg d'haver estat diluïdes per l'antinacionalisme socialista viuen una mena de renaixement nacional. Per aquesta raó, hom espera de l'arqueologia i de la història una obra d'enginyeria extraordinària: que construeixin ponts sobre tot aquell temps i identifiquin els pobles moderns amb les identitats antigues d'aquesta regió, amb els seus ancestres

preotomans, prebizantins, preromans i prehistòrics —és a dir, sis-cents anys, vuit segles, dinou segles i més enllà de tres mil·lennis.

La imatge de la distribució territorial dels pobles als Balcans centrals i occidentals ha esdevingut durant els últims sis-cents anys força borrosa, si és que algun dia havia estat nítida. El que és clar és que la població de la península Balcànica també abans de la conquesta otomana es caracteritzava per una estructura multiètnica (Bogdanović, 2005). El caràcter multiètnic de la regió sembla contradictori amb el model de la nació com a comunitat ètnica, però, de fet, és la causa principal d'aquest concepte estès entre els pobles dels Balcans. Si la nació és una comunitat ètnica, l'Estat nacional, amb tot el seu territori, és també ètnic i tots aquells habitants que no comparteixen la identitat amb el «poble constitutiu» queden com a minories ètniques, un element no desitjat que no es troba a casa seva, malgrat que la gent designada amb aquest apel·latiu hagués viscut a l'indret des d'incomputables generacions. La conseqüència directa de la contradicció entre la situació objectiva i el concepte d'identitat nacional és que el procés de consolidació de les identitats diferenciades i d'enfortiment de les fronteres nacionals roman encara després del final dels conflictes dramàtics que van marcar la darrera dècada del segle passat. Cal esperar que en la lluita per la «visibilitat històrica» hom insisteixi en les diferències d'origen, de tradicions, de llengua i de religió entre comunitats culturalment i històricament molt properes, que competeixen pels drets històrics sobre un territori. Ara bé, el passat no s'utilitza en el present només per consolidar les bases del dret històric, sinó també com a instrument de pressió moral, com a xantatge patriòtic que cerca la cohesió de la comunitat, especialment en situacions socials complicades. El problema es troba en la convicció tradicional popular que els grups ètnics, o sigui els pobles, existeixen com a comunitats naturals, substancials i biològicament determinades, que constitueix el discurs sobre la identitat ètnica en les reflexions diàries sobre el passat, el present i el futur. Aquesta convicció, anomenada «primordialisme participant», està àmpliament estesa en la societat i representa un element constitutiu de l'existència dels grups ètnics com a unitats en la pràctica, ja que la força de la identificació ètnica no depèn de l'existència substancial del grup ètnic (Brubaker, 2004, p. 9-12). Els principis del concepte del dret històric d'un grup es fonamenten en les fórmules del primordialisme científic i participant:

La identitat ètnica és natural i hereditària.

Almenys una part de les característiques ètniques son genèticament predeterminades.

La identitat ètnica del present és igual a la identitat ètnica corresponent en el passat remot.

El dret d'un territori en el present es fonamenta en l'ocupació contínua del mateix territori en el passat.

D'aquestes fórmules procedeix tot un seguit de reflexions sobre la societat, estretament lligades als principis hereditaris. Com a conseqüència de l'economia cognitiva, s'han creat uns estereotips culturals que podem anomenar «racisme» i «xenofòbia per inèrcia». Recolzats en la continuïtat biològica de la identitat, els discursos nacionals a les últimes tres dècades penetren cada vegada més profundament en el passat, no solament per consolidar el dret històric, sinó també per ocupar el patrimoni amb valors col·lectius abstractes, com ara valors morals, intel·lectuals i d'altres.

Tot i que l'anàlisi anterior és vàlida per a tots els territoris dels Balcans occidentals i centrals sense excepció, en aquesta ocasió presentaré breument com a exemple la relació entre l'arqueologia prehistòrica i el coneixement popular del passat a la República Sèrbia. Per a la construcció de la continuïtat prehistòrica/històrica de la identitat sèrbia en els Balcans, el discurs nacional i seus derivats radicals no compten amb l'opinió de l'arqueologia acadèmica i d'altres ciències socials i humanes. Ben al contrari, l'opinió experta en la societat sèrbia està considerada només si correspon als estereotips culturals i il·lumina un nou coneixement per a reforçar el discurs. Si no és així, es comença a dubtar del patriotisme i de l'objectivitat de l'expert o experta. La interpretació del passat que ofereix l'arqueologia prehistòrica sèrbia no troba un gran interès en la societat.

L'arqueologia sèrbia encara pertany al paradigma historicocultural, o sigui, està dedicada quasi exclusivament a les qüestions cronoculturals de la prehistòria: a la definició dels grups culturals, a la fabricació de taules cronològiques de la seva permanència i de mapes de la seva distribució. Per assolir aquests objectius disciplinaris tradicionals, de fet molt propers als estereotips culturals, s'utilitza una metodologia també tradicional consistent en l'establiment de tipologies d'objectes i analogies. Els principis de l'establiment de les unitats analítiques que s'apliquen en la recerca també són tradicionals:

La unitat d'estil - representa - la unitat de la cultura - representa - la unitat de la identitat,

d'on procedeix la funció:

Distribució d'estil = distribució de cultura = territori de la identitat.

Aquests fonaments són típics de l'arqueologia historicocultural i comuns en una majoria dels arqueòlegs i de les arqueòlogues a Sèrbia. Però en la interpretació del caràcter de les comunitats «reconegudes» en les formes específiques de les nanses de les vaixelles ceràmiques, i en la interpretació dels mateixos processos de la seva creació, permanència i desaparició, no existeix una posició comuna. Aquests desacords es reflecteixen per damunt de tot en les consideracions sobre els canvis culturals:

Variació o canvi d'estil i de cultura significa / no significa una variació o canvi de la identitat col·lectiva.

Els dos corrents principals del paradigma historicocultural a Sèrbia basen les seves interpretacions en dos models fonamentalment diferents. El primer és el model de la difusió i de la migració gradual, i l'altre és el model de l'evolució autòctona. Tot i que hom ha intentat trobar un compromís, els dos models romanen fortament oposats. El fracàs de la «trobada a mig camí» o del «terme mitjà» s'ha d'atribuir a les diferències en la comprensió de la identitat ètnica:

Els grups ètnics estan construïts vs. els grups ètnics existeixen,

o sigui, a l'oposició entre el concepte constructivista i el concepte essencialista de la identitat. En el model dinàmic, la prehistòria es veu com un seguit de situacions en les quals es construeixen sempre noves comunitats per la interacció entre els participants en els esdeveniments i sobre la base dels criteris subjectius dels seus membres. Cada etapa de la prehistòria és el resultat d'un seguit de factors socials, econòmics i culturals que actuen en el període anterior. Ni el mateix nom del grup, segons aquest model, pot enllaçar les identitats temporalment distants. «Ser un serbi avui i ser un serbi a l'època medieval no és el resultat de la mateixa idea» (Garašanin, 1996, p. 84). El model estàtic interpreta la prehistòria com un seguit d'esdeveniments en què participen, per una banda, els grups autòctons estables, i per l'altra, els grups invasors. Aquests grups topen i es confronten, queden ocupats o bé ocupen. El seguit d'invasions i alliberaments, crisis, estabilitzacions i renaixements, influeix només en una certa alteració dels costums en els camps social i cultural, però les comunitats segueixen sent allò que sempre havien estat. Cada etapa de la prehistòria és un nou episodi en la continuïtat de les comunitats que resisteixen a la terra ancestral (Srejović, 1981, p. 31). Però cap dels seguidors del model estàtic, essencialista, no ha enllaçat mai els serbis amb qualsevol poble paleobalcànic ni amb qualsevol cultura arqueològica.

Tot i que la porta per a interpretacions diferents roman mig oberta en l'arqueologia científica, la pseudoarqueologia manté la seva pròpia interpretació i argumentació, tot acusant l'arqueologia acadèmica de falsa i traïdora. El «neoromanticisme paracientífic» és el proveïdor principal del passat per al discurs nacionalista, perquè una bona part de la societat no vol sentir que els serbis no són el poble més antic. Calen canvis en els estereotips culturals de la societat, però també és imprescindible un canvi fonamental del rumb i del paradigma de l'arqueologia a la regió balcànica. En lloc de la recerca de les arrels i de les continuïtats dels pobles, que justificarien les seves pretensions nacionalistes contemporànies, l'arqueologia s'ha d'interessar per les relacions socials en el passat en un pla molt més ample, perquè aquesta recerca pot aportar uns resultats que ens apropin més a les solucions dels problemes socials de l'actualitat. Les relacions socials s'han anat transformant dinàmicament al llarg de tota la prehistòria i la història de l'existència humana, amb caràcter i intensitat diferents en llocs diferents. La humanitat ha experimentat un gran nombre de models d'organització social, de relacions entre persones, de comprensió del concepte d'iden-

titat col·lectiva i de comprensió dels fonaments del dret col·lectiu sobre el territori. La humanitat ha canviat tota una llarga llista de tendències culturals, de mites i de religions, de veritats i de dogmes. En la societat no hi ha res que sigui inamovible i definitiu, ni tampoc podem considerar que la reproducció dels models socials és l'única via per on la societat ha de dirigir-se. L'evolució de la societat humana no és lineal, sinó que adopta direccions que depenen de les circumstàncies en moments clau, quan les solucions antigues ja no donen respostes satisfactòries a l'actualitat.

BIBLIOGRAFIA

- ANDERSON, B. (1991 [1983]). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londres; Nova York: Verso.
- BOGDANOVIĆ, I. (2005). *Els Balcans*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- BRUBAKER, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Cambridge Mass.; Londres: Harvard University Press.
- GARAŠANIN, M. (1996). *Razgovori o arheologiji, razgovarali i priredili: S. Babić i M. Tomović*. Belgrad. 3 v.
- KRISTIANSEN, K (1990). «National archaeology in the arge of European integration». *Antiquity*, vol. 64, núm. 245 (desembre), p. 825-828.
- SREJOVIĆ, D. (1981). «Drevne kulture na tlu Srbije i anticko nasljedje». A: CIRKOVIĆ, S. (ed.). *Istorija srpskog naroda, prva knjiga: Od najstarijih vremena do Maricke bitke (1371)*. Vol. I. Belgrad: Srpska Knjizevna Zadruga, p. 3-65.